

SPIŠSKÁ NOVÁ VES VSTUPUJE DO DEJÍN

SPIŠ V STREDOVEKU

Po zániku Veľkej Moravy, ku ktorej patrila aj oblasť Spiša, sa územie dnešného Slovenska postupne stalo súčasťou uhorského kráľovstva. Zo Spiša sa v druhej polovici 12. storočia stáva samostatná administratívna jednotka Spišský komitát so sídlom župana na Spišskom hrade. V 13. - 14. storočí sa vytvára Spišská stolica ako inštitúcia spišskej šľachty. Zvláštnu jednotku tvorila Stolica spišských kopijníkov (Malá župa) s centrom v Spišskom Štvrtku.

*Belo IV. pozýva na Spiš
nemeckých kolonistov*

Od polovice 12. storočia, najmä však po plienení Tatármi v rokoch 1241 - 42, prichádzajú na Spiš početní nemeckí kolonisti, ktorí nadobúdali výsadné postavenie a vytvorili si Spoločenstvo spišských Sasov pozostávajúce z 24 miest. Existovalo len do začiatku 15. storočia.

Podľa zachovaných dokumentov z 13. storočia je známe, že Spiš pomerne často spravovali niektorí členovia kráľovskej rodiny. Už na začiatku 13. storočia dostáva Spiš ako údel kráľovič Koloman, druhorodený syn Ondreja II. Istý čas ho spravovala manželka kráľa Ladislava IV., kráľovná Izabela a tiež kráľova matka Alžbeta. V roku 1412 panovník Žigmund Luxemburský rozhodol sa dať časť územia s Ľubovniansko-podolínskym panstvom do zálohu poľskému kráľovi Vladislavovi II. Jagellovskému. Spišská Nová Ves ako zálohované mesto sa stala súčasťou Provincie XIII spišských miest. Tento stav trval až do roku 1772.

Spišský hrad - sídlo spišského župana (Rekonštrukcia: Andrej Fiala)

PRVÉ OSADY V LOKALITE MESTA

Jazykovedné doklady (vodopisné, miestne a chotárne názvy), ako aj archeologické doklady svedčia o osídlení Spiša v 9. - 11. storočí slovanským

obyvateľstvom. Nemci, podobne ako Maďari, prišli na Spiš až v 12. storočí a tieto názvy prevzali od Slovanov. Historici dokazujú, že za panovania Gejzu II. (1141 - 1161) prišli Flanderčania aj na Spiš. Slovan-ské obyvateľstvo ich nazvalo Nemci (čiže prišelci nemí, pretože im nerozumeli). Usadzovali sa ako poľnohospodárske obyvateľstvo v oblastiach dosiaľ neosídlených, alebo len málo osídlených Slovanmi.

Vďaka archeológii je dnes možné dokázať, že územie mesta bolo v minulosti husto osídlené. Obyvateľstvo žilo v osadách Brusník - v údolí potoka Brusník, Stojan - na západnom svahu Kudlovca v okolí Podskaly, Kozma - na južnom svahu Blaumontu (Modrého vrchu), Swanis a Šág - v polohe Šestnástka. V súvislosti s menom Šág sa spomína aj kláštor (zem mníšok a dvormníšok - Nonnenfeld, Nonnenhof). Osady Kozma a Šág sa spomínajú v najstarších pozemnoknižných záznamoch. Obyvatelia týchto osád sa schádzali na bohoslužbách v spoločnom kostole sv. Ladislava (postavený v roku 1077 - 1097).

PLIENENIE TATÁRMÍ

Smutné udalosti, ktoré sa odohrali v prvej štvrtine roku 1241 na území Uhorska a Poľska, neobišli ani územie Spiša. Poľský kráľ Boleslav s manželkou Kunigundou, dcérou uhorského kráľa Belu IV., našiel útočisko pred hroznými Tatármi v Pieninách. Možno, že vtedy prenasledujúci Tatári vnikli popri Dunajci a Poprade na severný Spiš. Pravdepodobná je aj možnosť, že sa na Spiš dostali údolím Váhu alebo po porážke kráľa Belu IV. v bitke pri rieke Slaná na pustatine Muhi hore hornádskeho údolím. Spišské obyvateľstvo sa zavčasu ukrylo na ťažko prístupnom mieste letanovských hôr v Slovenskom raji, kde sa nachádzali opevnenia zo staršieho obdobia. Od tohto času je toto miesto známe ako Skala útočiska - latinsky Lapis refugii (dnes Kláštorisko - 744 m n. m.).

Tatári odvádzajú zajatcov a statok (Repro)

Úryvky z diela Mateja Vojtáša *Tatárska pohroma*

„Územie Spiša bolo vtedy pokryté hustými lesmi. Len kde-tu usilovné ruky vyrvali z neho kus po kuse a upravili tam polia a role. Pôvodné slovenské obyvateľstvo zaoberalo sa zväčša lovom a pastierstvom: žirne polany, roztrúsené po svahoch hôr, sa tomu samy ponúkali, a zas obrovské lesné húštiny poskytovali výborný úkryt divjej zverine. Medveď, diviak, rys neboli vtedy vzácnosťou, to najviac vábilo uhorských kráľov a veľmožov, preto zaberali spišské územie kus po kuse z poľskej dráhy a všade na hraniciach zakladali pohraničné strážne obce, v ktorých sa osádzali pohraniční strážcovia zvaní kopijníci, ktorí nepodliehali pod právomoc Spišského hradu, ale tvorili na základe kráľovských výsad osobitný okres, zvaný „Malá stolica“, po latinsky „Parvus Comitatus“ alebo „Sedes X Lanceatorum“. Okrem nich boli tu aj iní osadníci, ktorí sa venovali popri baníctve i žiadeniu, t. j. kľčovaniu lesov. Na Spiš ich osadil Gejza II., uhorský kráľ. Boli to Sasi, ktorí tvorili na základe kráľom im daných práv sami osebe „Saskú provinciu“, nad ktorou teraz bdel saský gróf Arnold.“

„Brieždilo sa, krvavá guľa slnca sa zjavila nad obzorom a v diaľke sme zbadali čosi ako hmlu, ale nebola to hmla, ale prach, zvrhnutý kopytami tatárskych koní, ktoré ani víchor sa hnali rovno na môj hrad. Aj pri našom silnom opevnení zmocnilo sa nás strnutie, lebo množstvo koní bolo obrovské – celé širočizné okolie bolo nimi zaplavené – a začal som už vtedy pochybovať o našom víťazstve... Všetky obranné prostriedky boli prichystané, smolné fakle, horúca voda klokotom vrela v kotloch, piesok a popol sa pražil na železných platniach, skalometry napnuté, len ich pustiť. Ale o chvíľu sa všetko ukázalo slabé. Niekoľko tatárskych jazdcov sa s neuveriteľnou rýchlosťou blížilo k múrom...“

„Veľké množstvo mojich bojovníkov bolo rozhrádzaných v širokom okruhu okolo hradu, tackajú sa medzi nimi, hľadal som živého, alebo aspoň ľahko zraneného. Nenašiel som, ale miesto toho nová hrôza ma zachvátila: každý môj bojovník mal odrezané uši a lebku... Usúdil som z toho, že Tataři dobili každého, kto mal ešte iskričku života v tele.“

„Tataři majú zvyk, že poodrezávajú uši zo zabitých nepriateľov posielajú vo veľkých kožených mechoch svojmu hlavnému chánovi...“

„Takto nariaďoval Džingisov zákoník Jassa. Teda povolenie všetko brať, nielen zlato a iné bohatstvá, lež i ľudí, predovšetkým svieže, krásne dievčatá a ženy, dobytok, kone, slovom všetko, a čo sa nedalo odniesť, to zničiť, rozdrúzať, spáliť, – takú slobodu dostalo celé vojsko, vedené pokorným chánom Batuom...“

„Celá zem od východu až po Dunaj padla do rúk Tatárov, ktorí svoje víťazstvo využili s neuveriteľnou rýchlosťou a v očiach európskych národov s hroznou bezcitnosťou. Pustošili aj u nás, v kraji pokrytom lesmi a horami, ale v menšej miere, lebo obyvateľstvo si zachránilo aspoň holé životy útekom na neprístupné miesta...“

„Ktože by vedel vypočítať a vymenovať úžasnú množstvo ľudí, dedín, osád a hradov, ktoré im padli za obeť?...“

„Mohutná kamenná hradba Vysokých Tatier akoby bola určovala smer ich postupu. Poprad, Stráže, Spišská Sobota boli ľudoprázdne... Dva prúdy Mongolov sa valia do Popradskej doliny, jeden od Popradu, druhý od Levoče. Všetky osady zhoreli do tla...“

Skala útočiska – Lapis refugii, takéto pomenovanie terajšieho ich úkrytu sa vydralo z hrdiel zstrašených ľudí vtedy, keď dookola, na západe, na severe i na východe, vznikali deň čo deň novšie a novšie požiare... Skala útočiska, miesto, kam už pradávni obyvatelia tohto kraja sa ukrývali pred nepriateľmi, miesto, ktoré po celé stáročia pripomínalo, pripomína a bude pripomínať neopísateľnú hrôzu...“

„Naším najbezpečnejším miestom je dolina Kyseľa. Prístup do nej ani z jednej strany nie je ľahký... Väčšie množstvo zásob i ľudí sa mohlo poukryvať do jaskyne, ale aj medzi skaliská... Svahy Bieleho potoka sú síce miernejšie, ale tomuto cieľu vyhovujú znenáky...“

Tatársky bojovník (Repro)

Mnohé osady boli vpadom Tatárov zničené. Keďže cez jarné mesiace sa musel spišský ľud ukrývať, nemohol sa venovať jarným prácam. Malo to za následok veľkú biedu a nedostatok, choroby.

Keď Tataři opustili Uhorsko, začali zachránení obyvatelia nanovo budovať svoje osady. Silný úbytok obyvateľstva sa vyrovnáva vlnou saského prisťahovalectva. Ako spomienku na záchranu pred Tatármi sa začal na Skale útočiska stavať v roku 1305 kar-tuziánsky kláštor.

NOVÍ OSADNÍCI

Od roku 1243 až do roku 1390 prisťahovali sa na Spiš vo väčších i menších skupinách noví osadníci (v starších listinách sú nazvaní „hospites“ – hostia). Saskí kolonisti osídľujú aj pôvodné slovanské (slovenské) dediny s výhodnou polohou pri riekach a na križovatkách ciest so zámerom vytvoriť remeselnícko-obchodné strediská mestského charakteru. Vytvorili 24 spišských miest. Nemeckí kolonisti sa usadzovali aj v priamej blízkosti slovenských osád. Tak tomu bolo v prípade Spišskej Novej Vsi. Uhorskí králi udeľovali kolonistom rozsiahle privilégia. Boli presvedčení, že krajinu možno pozdvihnúť len s hospodársky vyspelými a posilnenými mestami, preto dávali právne záruky na ochranu trhových osád a miest. Už Belo IV. výsadnou listinou zo 7. júna 1243 ustanovil spišského grófa, ktorý mal súdiť spišských Nemcov podľa saských zvykov na území zvanom Sumugh. Spišskí Nemci boli vyňatí zo súdnej právomoci spišského župana, ktorý bol kompetentný súdiť len peňažné a desiatkové spory a krádeže. Výsadnou listinou boli udelené aj hospodárske výsady: oslobodenie od platenia mýt a daní (okrem platenia všeobecnej dane záväznej aj pre šľachticov). V roku 1254 kráľ opäť potvrdil a posilnil uvedené privilégium.

PRVÁ PÍSMNÁ ZMIENKA

A VZNIK MESTA

Najstaršia písomná zmienka o meste Spišská Nová Ves pochádza z 29. novembra 1268, kedy sa spomína v listine ostrihomského arcibiskupa Filipa osada pod názvom Nová Ves - de Villa Nova. Filip bol ostrihomským arcibiskupom v rokoch 1262 – 1272. Listina sa zachovala v odpise verejného notára Petra Petri z roku 1427. Text publikoval prvýkrát kňaz a historik Michal Schmauk (*20. 9. 1753 Spišská Nová Ves – †20. 4. 1853 Spišská Sobota) v diele Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Pars II, s. 224. Táto zbierka 332 listín z dejín Spiša vyšla až po jeho smrti v roku 1889 v Spišskom Podhradí. Z listiny sa dozvedáme,

že v menovanom roku bola v Spišskej Novej Vsi fara,
teda aj kostol.

Je úplne isté, že rok 1268 nie je rokom založenia nášho mesta, pretože v stredoveku, kedy náboženský život hral veľkú úlohu, bolo treba určitý čas na to, aby sa vybudovala cirkevná správa a postavil kostol.

Zárodkom mesta mohla byť starobylá slovanská osada Iglov. Názov mala možno podľa pretiahnutého tvaru, pripomínajúceho ihlu (Chalupecký, 1971). Túto obec našli Maďari a jej názov prevzali do maďarčiny ako Igló. Tesne vedľa tejto osady sa asi okolo polovice 13. storočia, možno aj skôr, usadili nemeckí kolonisti (vedení comesom Eliášom) a nazvali túto obec Newendorf - Nová Dedina, Nová Ves. Iglov a Nova Ves žili vedľa seba ako samostatné celky až postupne splynuli. Dokazuje to výskyt pomenovania Iglozaza - čiže Saský Iglov koncom 13. storočia (v listine z roku 1297 sa spomína Jacobus de Igluzaza).

V PROVINCI SPIŠSKÝCH SASOV

25. augusta 1271 panovník Štefan V. vydal pre spišských Nemcov veľké privilegium, ktoré obsahovalo široko poňaté výsady v administratívno-správnej, súdnej ale i hospodárskej oblasti.

Privilégium priznalo spišským Nemcom právo na samosprávu. Na jeho základe vznikla Provincia spišských Sasov na čele s grófom so sídlom v Levoči, ktorej súčasťou sa stala aj Spišská Nová Ves. Privilégium sa stalo základom toho, že z bývalých osád sa sformovali mestecká, ktoré boli vyňaté spod právomocí kráľovského župana. Slobodne si mohli voliť richtára, mestskú radu i farára.

Panovník vyňal spíšských Nemcov spod kompetencie uhorských zákonov a umožnil im, že pri súdení mohli uplatňovať vlastné zvykové právo, neskôr známe ako Zipser Willkür. (Najstarší rukopis tohto práva pochá-

Spoločenstvo spišských Sasov v r. 1317 (Autor: Miroslav Števík)

PREHLÁD DEJÍN

1077	postavený kostol sv. Ladislava (dokončený za kráľa Kolomana 1097)
1141 – 1161	za vlády Gejzu II. príchod prvej vlny nemeckých kolonistov na Spiš
1241 – 1242	vpád Tatárov a pustošenie Spiša, časť obyvateľov sa zachránila na Lapis refugii
1243	výsadná listina Belu IV. spišským Sasom s ustanovením spišského grófa
29. november 1268	prvá písomná zmienka o meste Spišská Nová Ves, listina ostrihomského arcibiskupa Filipa prvýkrát spomína obec de Villa Nova – Nová Ves
25. august 1271	Štefan V. vydal veľké privilégium spišským Sasom, čo umožnilo aj mestský vývoj Spišskej Novej Vsi
1297	prvýkrát sa vyskytuje pomenovanie Iglozaza - - Saský Iglov, čo dokazuje, že slovenská obec Iglov a nemecká Nová Ves splynuli
1312	prvá zmienka o fažbe rúd
1317	Karol Róbert z Anjou potvrdil a upravil veľké privilégium spišských Sasov

Matej Vojtáš, pseud. Spišák, Spišiak

(3. 10. 1904 Spišská Belá – Šarpanec – 22. 5. 1968 Spišská Nová Ves)
spisovateľ, regionalista, učiteľ, osvetový pracovník

Absolvoval učiteľský ústav v Spišskej Novej Vsi (1919 – 1923). Vo veku 30 rokov začal písať historickú prózu.

Ako prvý v slovenskej literatúre zobrazil udalosti z rokov 1241 - 1242 a priblížil pohnuté doby tatárskeho plienenia. Jeho román *Tatárska pohroma* (Martin, 1943), ktorý napísal na základe rozsiahleho štúdia regionálnych dejín Spiša i Uhorska (hlavné postavy sú prevzaté z histórie), je ro-

zdedený na 4 časti (Krvavý meč, V horde Batu-chána, Vyvrátený trón a Skala útočišťa). Zobrazil v ňom hrdinský odpor obyvateľov Spiša, ktorí sa uchýlili na neprístupnom mieste v Slovenskom raji. V 2-zväzkovom románe Kumánska krv (Martin, 1947), z obdobia vlády nešťastného uhorského kráľa Ladislava IV. (1272 – 1290), zachytáva spustošenie Spišskej Kapituly a Spišského hradu Kumánmi. Jeho ďalšie historické romány, poviedky, fresky a dramatické pokusy (napr. Pán Váhu a Tatier, Matej Bašo, Smrť Premysla Otakara II. a i.) ostali v rukopisi. Je autorom asi 70 článkov k dejinám Spiša a prvej po slovensky napísanej monografie o Spišskej Novej Vsi: Spišská Nová Ves. Príspevok k miestopisnej monografii (1957). Po obsahovej stránke je zatiaľ neprekonanou prácou v novodobej historickej produkcii o našom meste. Bol všestrannou osobnosťou - amatérsky sa venoval maľbe (je autorom asi 60 obrazov, obľuboval krajinky zo Spišskej Novej Vsi a Slovenského raja), hral na organ, fotografoval, venoval sa amatérsky archeológii. Spolupracoval s AÚ SAV v Nitre. Priamo inicioval vznik Vlastivedného múzea v Spišskej Novej Vsi (dnes Múzeum Spiša), ktorý sídli v historickej najcenejšej budove námestia známej ako Provinčný dom XVI spišských miest. V rokoch 1955 – 1968 bol ustanovený za jeho stáleho pracovníka a prvého riaditeľa.

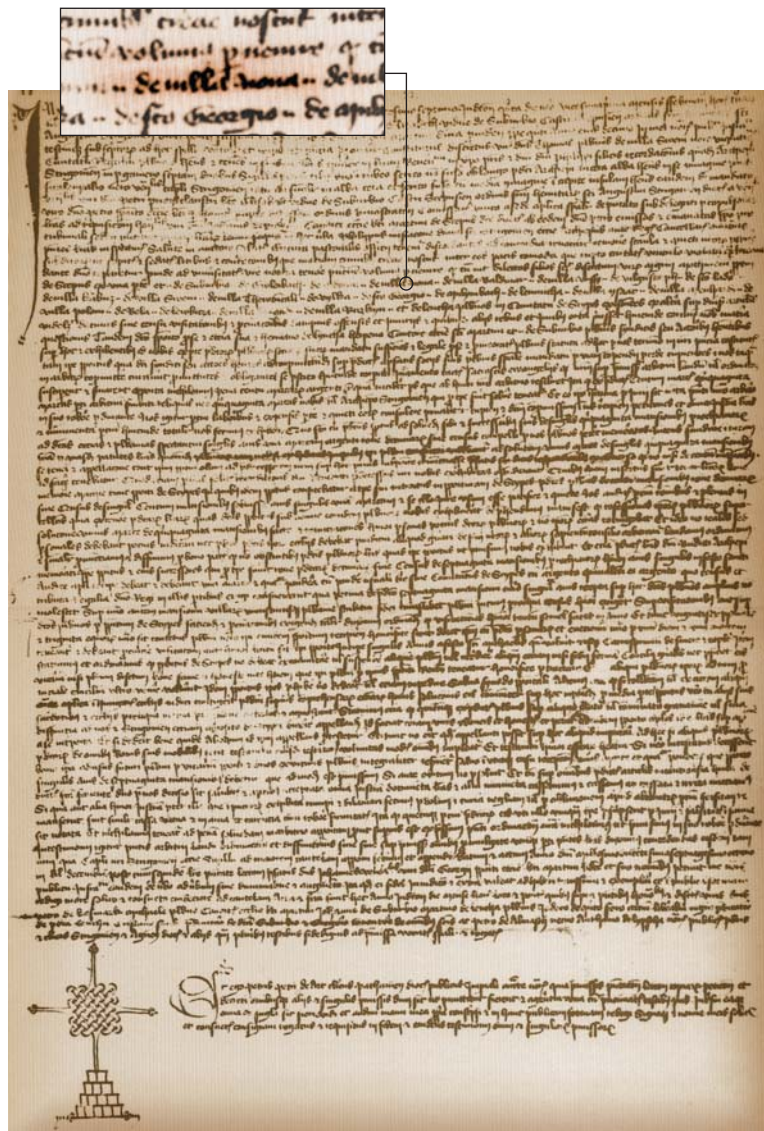
dza zo Spišskej Soboty). Odvolávacím súdom bola Provincia spišských Sasov. K hospodárskym výsadám patrila „sloboda chytať ryby vo vodách, poľovať na poliach a v lesoch, možnosť slobodne kľčovať lesy a premieňať ich na vlastnú potrebu“. Pre Spišskú Novú Ves bolo najvýznamnejším „právo vyhľadávať rudy a kovy a ťažiť ich“. Z osobnej slobody mali právo vlastníť a scudzovať majetok, právo dedenia, právo študovať a vykonávať rôzne zamestnania, právo sťahovať sa, právo zúčastňovať sa na samospráve mesta a provincie. Kráľ spišským Nemcom feudálne dávky neodpustil, ale upravil ich jednotnou výškou pozemkovej dane pre celú provinciu na 300 hrivien striebra ročne, ktorú si mali mestečká rozdeliť. Aj ich vojenské povinnosti boli konkrétne vymedzené na 50 kopijníkov, ktorých museli v prípade vojny vyzbrojiť. Medzi povinnosťami patrila aj povinnosť každoročne vymieňať mince za kráľovské. Určite to ovplyvnilo rozvoj trhu.

Uhorský kráľ Karol Róbert z Anjou ocenil, že Spišiáci mu pomohli poraziť v roku 1312 v bitke pri Rozhanovciach Omodejovcov tým, že v roku 1317 potvrdil spišským Nemcom veľké privilégium z čias Štefana V. a rozšíril tieto slobody na 43 miest. Provincia sa začína nazývať Spoločenstvo 24 kráľovských miest

(Communitas 24 regalium civitatum). Na jeho čele stál spoločný richtár, zv. gróf. Názov sa pravdepodobne vžil pod vplyvom cirkevného združenia - Bratstva farárov 24 kráľovských miest.

Rekonštrukcia kláštora z Letanoviec - Kláštoriska, ktorý sa začal stavať v r. 1305 (Podľa: Michal Slička)

Pripraviť: PhDr. Ružena Kormošová

Použitie prameňov:

- Štátny archív MV SR v Levoči – pobočka Spišská Nová Ves.
- Preklad privilégia Štefana V. spišským Sasom (autor: I. Chalupický). In: *Dejiny Popradu*. Košice: ORIENS, 1998, s. 55 – 58.
- ELIAŠ, Michal: Nechodte po vlastnej domovine ako cudzinci! In: *Slovenské národné noviny*, č. 21, r. 15 (19), s. 5.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Spišská Nová Ves a okolie*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, 122 s.
- MAREK, Miloš: *Saxones nostre de Scepus: K niektorým otázkam príchodu saských hostí a ich života na Spiši*. In: *Terra Scepusiensis. Stav bádania v dejinách Spiša*. Levoča – Wrocław 2003, s. 353 – 365.
- PETRIK, Ján: *Slovenský raj. Náčrt histórie a osobností Slovenského raja*. Spišská Nová Ves 2006, s. 243.
- *Slovenský biografický slovník*, VI. zv., Martin: MS, 1994, s. 305.
- *Spišská Nová Ves I. Zborník príspevkov k dejinám a výstavbe mesta*. Zost. Jozef Kuruc. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 16 – 27.
- *Spišské mestá v stredoveku*. Zost. Richard Marsina. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 11 – 32.
- ŠTEVÍK, Miroslav: *Z dejín osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša (Stredoveký Spiš)*. St. Lubovňa, 2005.
- VOJTÁŠ, Matej: *Osídlenie Spiša, vznik spišských miest*. Studijné materiály.
- VOJTÁŠ, Matej: *Spišská Nová Ves. Príspevok k miestopísnej monografii*. Spišská Nová Ves, 1957, 135 s.
- VOJTÁŠ, Matej: *Tatárska pohroma*, 3. vyd. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, 624 s.
- VOJTÁŠ, Matej: *Vpád Tatarov do Karpatskej kotliny*. Studijné materiály.

Reprodukcie:

Podľa: Obrázková kronika, Uhorská kronika majstra Jána z Turca, Kronika Slovenska Ičast.

◀ Prvá písomná zmienka o meste Spišská Nová Ves z r. 1268 (listina a detail "de villa nova")